

ZAMONAVIY RIVOJLANISH PSIXOLOGIYASIDA DOLZARB MUAMMOLAR VA TADQIQOT YO'NALISHLARI

Hasanboyeva Kamola

University of Business and Science
psixologiya yo'nalishi 4-bosqich
talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21623052>

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy rivojlanish psixologiyasining dolzarb muammolari va ustuvor tadqiqot yo'nalishlari tahlil qilinadi. Xususan, raqamli texnologiyalarning bolalar va o'smirlar psixik rivojiga ta'siri, ijtimoiy muhitning o'zgarishi, oilaviy munosabatlar transformatsiyasi hamda ta'lim tizimidagi yangilanishlarning shaxs taraqqiyotiga ta'siri muhim masalalar sifatida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, maqolada kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanish jarayonlarini kompleks o'rganish, individual farqlarni aniqlash hamda inkluziv ta'lim sharoitida psixologik qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini ishlab chiqish zarurligi asoslab beriladi. Tadqiqotda zamonaviy empirik metodlar, jumladan, longitudinal kuzatuvlar va eksperimental yondashuvlarning ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: rivojlanish psixologiyasi, zamonaviy muammolar, raqamli texnologiyalar, bolalar rivoji, o'smirlik davri, kognitiv rivojlanish, emotsional rivojlanish, ijtimoiylashuv, individual farqlar, inkluziv ta'lim, longitudinal tadqiqotlar, eksperimental metodlar, interdisiplinar yondashuv, neyropsixologiya, pedagogik integratsiya

Zamonaviy jamiyatning jadal rivojlanishi inson psixikasiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Rivojlanish psixologiyasi insonning ontogenez jarayonidagi psixik o'zgarishlarni o'rganadigan muhim ilmiy soha hisoblanadi. Lev Vygotskiy ta'kidlaganidek, shaxs rivoji ijtimoiy muhit va madaniy tajriba bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u o'zlashtirish jarayonida shakllanadi (Vygotskiy, 1934). Shuningdek, Jean Piaget tomonidan ishlab chiqilgan kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko'ra, bola tafakkuri muayyan bosqichlar asosida rivojlanadi va bu jarayon biologik hamda muhit omillariga bog'liq (Piaget, 1952). Bugungi kunda globalizatsiya, axborot texnologiyalari va ijtimoiy munosabatlarning o'zgarishi rivojlanish psixologiyasi oldiga yangi vazifalarni qo'ymoqda. Robert Feldman fikricha, inson rivoji butun hayot davomida davom etuvchi murakkab va ko'p omilli jarayon bo'lib, uni kompleks o'rganish zarur (Feldman, 2011). Mazkur maqolaning maqsadi — zamonaviy rivojlanish psixologiyasida mavjud dolzarb muammolarni tahlil qilish va istiqbolli tadqiqot yo'nalishlarini yoritishdan iborat. Zamonaviy rivojlanish psixologiyasida shaxs shakllanishiga ta'sir etuvchi

omillarni chuqur tahlil qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, bolalik va o'smirlik davrida kechadigan psixik jarayonlarni o'rganish, ularning keyingi hayotdagi xulq-atvori va ijtimoiy moslashuviga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, psixologik rivojlanishni faqat individual jarayon sifatida emas, balki ijtimoiy tizim bilan uzviy bog'liq hodisa sifatida qarash muhimdir. So'nggi yillarda raqamli muhitning kengayishi, virtual muloqot shakllarining ortishi va axborot oqimining tezlashuvi insonning kognitiv va emotsional rivojlanishiga yangi talablar qo'ymoqda. Bu holat esa psixologlar oldida yangi ilmiy muammolarni keltirib chiqarmoqda. Jumladan, diqqatning barqarorligi, xotira samaradorligi va ijtimoiy muloqot ko'nikmalarining o'zgarishi kabi masalalar dolzarb tadqiqot yo'nalishlariga aylangan. Shuningdek, ta'lim tizimidagi modernizatsiya jarayonlari ham rivojlanish psixologiyasi bilan bevosita bog'liqdir. Innovatsion pedagogik texnologiyalar, inkluziv ta'lim yondashuvlari va individual o'qitish tizimlari shaxsning psixologik rivojlanishiga yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Shu bilan birga, bu jarayonlar yangi muammolarni ham yuzaga keltirmoqda, chunki har bir shaxsning psixologik xususiyatlari turlicha bo'lib, ularni hisobga olish murakkab ilmiy yondashuvni talab qiladi. Zamonaviy rivojlanish psixologiyasi shaxsning psixik taraqqiyotini kompleks tarzda o'rganishga qaratilgan bo'lsa-da, hozirgi davrda bir qator ilmiy muammolar dolzarbligicha qolmoqda. Ushbu muammolar, avvalo, jamiyatning tezkor o'zgarishi va yangi ijtimoiy-texnologik sharoitlar bilan bog'liq. Birinchi muhim muammo — raqamli muhitning psixik rivojlanishga ta'siridir. Zamonaviy tadqiqotlarga ko'ra, bolalarning ortiqcha ekran qarshisida vaqt o'tkazishi diqqatning barqarorligi va ijro funksiyalariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin (Daniel J. Siegel, *The Whole-Brain Child*, 2011). Shu bilan birga, raqamli muhit orqali o'rganish imkoniyatlari kengayib borayotgani ham qayd etiladi. Ikkinchi muammo — ijtimoiylashuv jarayonining o'zgarishidir. Lev Vygotskiy o'zining "madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi"da shaxs rivoji ijtimoiy muhit orqali shakllanishini asoslab bergan (Tafakkur va nutq, 1934). Hozirgi kunda esa muloqotning katta qismi virtual shaklga o'tib, bu jarayonning tabiiy mexanizmlarini o'zgartirmoqda. Uchinchi muammo — individual farqlarni hisobga olishdir. Jean Piaget nazariyasiga ko'ra, bola rivojlanishi bosqichma-bosqich amalga oshadi (*The Origins of Intelligence in Children*, 1952). Biroq zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu bosqichlar har bir shaxsda turlicha tezlikda kechadi, bu esa individual yondashuv zarurligini ko'rsatadi. To'rtinchi muammo — emotsional barqarorlik bilan bog'liq muammolardir. Tadqiqotlarga ko'ra, o'smirlar orasida stress va xavotir darajasi oshib bormoqda (Robert

Feldman, Development Across the Lifespan, 2011). Bu holat psixologik yordam va profilaktik yondashuvlarni rivojlantirishni talab qiladi. Zamonaviy rivojlanish psixologiyasida olib borilayotgan tadqiqotlar milliy ilmiy maktablar, xususan o'zbek psixologiyasi yutuqlari bilan ham boyib bormoqda. Ushbu yo'nalishda inson rivojlanishini kompleks o'rganishga qaratilgan bir qator ilmiy qarashlar shakllangan.

Birinchi muhim yo'nalish — shaxs rivojlanishining ijtimoiy-psixologik omillarini o'rganishdir. E. G'oziyev o'zining "Psixologiya" asarida shaxs rivojlanishi biologik va ijtimoiy omillarning o'zaro ta'siri natijasida shakllanishini ta'kidlaydi (G'oziyev, 2019). Unga ko'ra, ta'lim va tarbiya jarayoni shaxs kamolotining asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

Ikkinchi yo'nalish — ta'lim jarayonida psixik rivojlanishni o'rganishdir. M. G. Davletshin ilmiy ishlarida o'quv faoliyatining psixologik asoslari, bilish jarayonlarining rivojlanishi va pedagogik ta'sir mexanizmlarini chuqur tahlil qilgan (Davletshin, 2020). Bu yondashuv rivojlanish psixologiyasini pedagogika bilan uzviy bog'laydi.

Uchinchi yo'nalish — bolalar va o'smirlar psixologiyasini o'rganishdir. B. Qodirov tadqiqotlarida yosh davrlariga xos psixologik xususiyatlar va ularning shakllanish omillari keng yoritilgan. U yoshga oid rivojlanish jarayonlarini tizimli ravishda o'rganish zarurligini ta'kidlaydi.

To'rtinchi yo'nalish — milliy qadriyatlar asosida shaxs rivojlanishini o'rganishdir. O'zbek psixologiyasida shaxs tarbiyasida milliy an'analar, urf-odatlar va madaniy qadriyatlarning o'rni alohida e'tirof etiladi. Bu yondashuv rivojlanish psixologiyasining milliy xususiyatlarini ochib beradi.

Beshinchi yo'nalish — psixologik xizmat va amaliy tadqiqotlarni rivojlantirishdir. Zamonaviy o'zbek psixologlari ta'lim muassasalarida psixologik xizmatni takomillashtirish, diagnostika va profilaktika ishlarini kuchaytirishga alohida e'tibor qaratmoqda. Zamonaviy rivojlanish psixologiyasida muhim yo'nalishlardan biri — psixologik diagnostika va rivojlanishni monitoring qilishdir. E. G'oziyev ta'kidlashicha, shaxs rivojlanishini to'g'ri baholash uchun ilmiy asoslangan diagnostik metodlardan foydalanish zarur (Psixologiya, 2019).

Diagnostika jarayonida diqqat, xotira, tafakkur, emotsional holat kabi psixik jarayonlar tizimli ravishda o'rganiladi. Bu esa rivojlanishdagi individual farqlarni aniqlash va o'z vaqtida psixologik yordam ko'rsatish imkonini beradi. Ayniqsa, maktab yoshidagi bolalarda muntazam monitoring olib borish ularning o'quv faoliyatini samarali tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Rivojlanish psixologiyasida o'quv motivatsiyasini o'rganish ham ustuvor yo'nalishlardan biri

hisoblanadi. M. G. Davletshin o'z tadqiqotlarida o'quv faoliyatining samaradorligi bevosita motivatsiya darajasi bilan bog'liqligini asoslab bergan (Umumiy psixologiya asoslari, 2020). Motivatsiya yuqori bo'lgan shaxsda bilish jarayonlari — diqqat, xotira va tafakkur faolroq ishlaydi. Shu sababli zamonaviy tadqiqotlarda o'quvchilarda ichki motivatsiyani shakllantirish, ularni mustaqil fikrlashga o'rgatish va kognitiv faollikni oshirish muhim vazifa sifatida qaraladi. Shaxs rivojlanishini to'liq tushunish uchun yosh davrlariga xos psixologik xususiyatlarni ilmiy tahlil qilish zarur. B. Qodirov tadqiqotlarida bolalik, o'smirlik va o'spirinlik davrlarining o'ziga xos psixologik jihatlari yoritilgan (Yosh davrlar psixologiyasi). Har bir yosh bosqichi o'ziga xos ehtiyojlar, qiziqishlar va rivojlanish vazifalari bilan ajralib turadi. Shu sababli zamonaviy rivojlanish psixologiyasida yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda yondashuvni ishlab chiqish muhim ilmiy yo'nalish hisoblanadi.

Rivojlanish psixologiyasining metodologik asoslari: Rivojlanish psixologiyasida metodologiya shaxsning psixik taraqqiyotini ilmiy asosda o'rganish usullari va tamoyillarini o'z ichiga oladi. Ushbu sohada tadqiqot olib borishda tizimlilik, ob'ektivlik va rivojlanish jarayonini dinamik yondashuv asosida o'rganish muhim hisoblanadi. E. G'oziyev ta'kidlashicha, psixologik tadqiqotlar ilmiylik prinsipiga asoslanishi va shaxs rivojlanishini kompleks tarzda tahlil qilishi zarur (Psixologiya, 2019). Bu yondashuv rivojlanish jarayonini faqat bitta omil orqali emas, balki biologik, ijtimoiy va psixologik omillar birligi sifatida o'rganishni talab qiladi. Metodologiyaning muhim tamoyillaridan biri — rivojlanishning uzluksizligi va bosqichma-bosqichligi hisoblanadi. M. G. Davletshin fikricha, inson psixikasi ma'lum qonuniyatlarda asosida rivojlanadi va har bir bosqich keyingi rivojlanish uchun asos bo'lib xizmat qiladi (Umumiy psixologiya asoslari, 2020).

Rivojlanish psixologiyasida qo'llaniladigan asosiy metodlar quyidagilardan iborat:

Kuzatish metodi — shaxsning tabiiy sharoitdagi xulq-atvorini o'rganish

Eksperiment metodi — psixik jarayonlarni maxsus sharoitda tekshirish

Suhbat va so'rovnoma — subyektiv ma'lumotlarni yig'ish

Test metodlari — individual psixologik xususiyatlarni aniqlash

B. Qodirov tadqiqotlarida yosh davrlarini o'rganishda aynan ushbu metodlarning kompleks qo'llanilishi samarali natija berishi ta'kidlangan. Shuningdek, zamonaviy rivojlanish psixologiyasida longitudinal va kesim (cross-sectional) tadqiqotlar keng qo'llanilmoqda. Longitudinal yondashuv shaxs rivojlanishini vaqt davomida kuzatish imkonini bersa, kesim usuli turli yosh

guruhlarini solishtirishga yordam beradi. Rivojlanish psixologiyasining metodologik asoslarida muhim o‘rin tutuvchi yana bir jihat — tadqiqotlarning tizimli va integrativ yondashuv asosida olib borilishidir. E. G‘oziyev fikricha, shaxs rivojlanishini o‘rganishda alohida psixik jarayonlarni emas, balki ularning o‘zaro bog‘liqligini tahlil qilish zarur. Bu yondashuv rivojlanishni yaxlit tizim sifatida tushunishga imkon beradi (Psixologiya, 2019). Metodologiyaning yana bir muhim tamoyili — determinizm prinsipidir. Ushbu prinsipga ko‘ra, har qanday psixik hodisa ma‘lum sabab va sharoitlar ta‘sirida yuzaga keladi. M. G. Davletshin ta‘kidlaganidek, rivojlanish jarayonini tushuntirishda tashqi (ijtimoiy muhit, ta‘lim) va ichki (biologik, individual) omillarni birgalikda hisobga olish zarur (Umumiy psixologiya asoslari, 2020). Shuningdek, rivojlanish psixologiyasida faoliyat yondashuvi ham metodologik asos sifatida keng qo‘llaniladi. Bu yondashuvga ko‘ra, shaxs psixikasi faoliyat jarayonida shakllanadi va rivojlanadi. Shu sababli bolalarning o‘yin, o‘qish va mehnat faoliyatlarini o‘rganish muhim ilmiy ahamiyatga ega. Metodologiyaning zamonaviy yo‘nalishlaridan biri — empirik ma‘lumotlarni statistik tahlil qilishdir. Tadqiqot natijalarini ishonchli baholash uchun matematik-statistik usullardan foydalanish zarur. Bu esa olingan natijalarning aniqligi va ilmiy asoslanganligini ta‘minlaydi. Bundan tashqari, rivojlanish psixologiyasida madaniy va milliy xususiyatlarni hisobga olish ham muhim metodologik talab hisoblanadi. B. Qodirov tadqiqotlarida shaxs rivojlanishida milliy qadriyatlar va ijtimoiy muhitning o‘rni alohida ta‘kidlanadi. Bu esa tadqiqotlarni mahalliy sharoitga moslashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Tahlil va muhokama: Zamonaviy rivojlanish psixologiyasida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, shaxs rivojlanishi ko‘p omilli, murakkab va dinamik jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayon biologik, psixologik va ijtimoiy omillarning o‘zaro ta‘siri natijasida shakllanadi. Yuqorida ko‘rib chiqilgan dolzarb muammolar — raqamli muhitning kengayishi, ijtimoiylashuv shakllarining o‘zgarishi hamda individual farqlarni hisobga olish zarurati — rivojlanish psixologiyasining zamonaviy bosqichdagi asosiy ilmiy yo‘nalishlarini belgilab bermoqda. E. G‘oziyev ta‘kidlaganidek, shaxs rivojlanishini tushuntirishda tizimli yondashuvdan foydalanish muhim ahamiyatga ega bo‘lib, bunda psixik jarayonlar o‘zaro bog‘liq holda o‘rganilishi zarur (Psixologiya, 2019). Bu yondashuv rivojlanishni faqat alohida komponentlar asosida emas, balki yaxlit tizim sifatida ko‘rib chiqishga imkon beradi. Zamonaviy tadqiqotlar natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar shaxs rivojiga ikki tomonlama ta‘sir ko‘rsatadi. Bir tomondan, ular bilim olish va axborotga kirish imkoniyatlarini kengaytiradi, ikkinchi tomondan esa diqqatning pasayishi va ijtimoiy

muloqotning cheklanishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli bu omilni chuqur tahlil qilish va uning ijobiy hamda salbiy jihatlarini muvozanatli baholash zarur. Metodologik jihatdan qaralganda, rivojlanish psixologiyasida empirik tadqiqotlarning roli ortib bormoqda. M. G. Davletshin fikricha, kuzatish, eksperiment va diagnostik metodlarning kompleks qo'llanilishi shaxs rivojlanishini yanada aniq va ishonchli o'rganish imkonini beradi (Umumiy psixologiya asoslari, 2020). Bu esa ilmiy natijalarning asoslanganligini ta'minlaydi. Shuningdek, tahlillar shuni ko'rsatadiki, rivojlanish psixologiyasida individual yondashuvni kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir shaxsning psixologik xususiyatlari, qobiliyatlari va rivojlanish sur'ati turlicha bo'lganligi sababli, standart yondashuvlar har doim ham samarali natija bermaydi. Shu bois ta'lim jarayonida differensial yondashuvni qo'llash zarur. B. Qodirov tadqiqotlarida yosh davrlarining o'ziga xos psixologik xususiyatlarini hisobga olish zarurligi alohida ta'kidlangan. Bu esa rivojlanish psixologiyasida yoshga mos metod va yondashuvlarni ishlab chiqish muhimligini ko'rsatadi. Umuman olganda, zamonaviy rivojlanish psixologiyasi nazariy va amaliy yo'nalishlarning integratsiyasini talab qiladi. Ayniqsa, ta'lim tizimida psixologik yondashuvlarni joriy etish, psixologik xizmatni rivojlantirish hamda shaxsning individual rivojlanish xususiyatlarini hisobga olish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Xulosa: Zamonaviy rivojlanish psixologiyasi inson psixikasining shakllanishi va taraqqiyotini o'rganishda muhim ilmiy yo'nalishlardan biri bo'lib, bugungi kunda yangi mazmun va metodologik yondashuvlar bilan boyib bormoqda. Ushbu maqolada olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, shaxs rivojlanishi murakkab, ko'p omilli va uzluksiz jarayon bo'lib, u biologik, ijtimoiy va psixologik omillarning o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi. Tadqiqot natijalari asosida aniqlanishicha, zamonaviy rivojlanish psixologiyasida dolzarb muammolar qatoriga raqamli texnologiyalar ta'siri, ijtimoiylashuv jarayonidagi o'zgarishlar, emotsional barqarorlik muammolari hamda individual farqlarni hisobga olish zarurati kiradi. Ayniqsa, raqamli muhitning kengayishi shaxsning kognitiv va emotsional rivojlanishiga ikki tomonlama ta'sir ko'rsatib, bu borada chuqur ilmiy tadqiqotlar olib borishni talab etmoqda. E. G'oziyev ilmiy qarashlariga ko'ra, shaxs rivojlanishini to'liq anglash uchun uni tizimli va kompleks yondashuv asosida o'rganish zarur (Psixologiya, 2019). Shu bilan birga, M. G. Davletshin ta'kidlaganidek, psixologik tadqiqotlarda ilmiy metodlardan to'g'ri foydalanish, ayniqsa kuzatish va eksperimental yondashuvlarni uyg'unlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi (Umumiy psixologiya asoslari, 2020). Maqolada ko'rib

chiqilgan tadqiqot yo'nalishlari — neyropsixologik izlanishlar, longitudinal tadqiqotlar, inkluziv ta'lim hamda raqamli muhitni o'rganish — rivojlanish psixologiyasining zamonaviy rivojlanish bosqichini belgilab bermoqda. Bu yo'nalishlar orqali shaxs rivojlanishining chuqur mexanizmlarini aniqlash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkoniyati kengaymoqda. Shuningdek, B. Qodirov tadqiqotlari asosida yosh davrlariga xos psixologik xususiyatlarni hisobga olish zarurligi yana bir bor tasdiqlandi. Bu esa ta'lim va tarbiya jarayonida individual yondashuvni kuchaytirish muhimligini ko'rsatadi. Zamonaviy rivojlanish psixologiyasining asosiy vazifasi — shaxs rivojlanishining qonuniyatlarini chuqur o'rganish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni hal etishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Kelgusida ushbu sohada olib boriladigan tadqiqotlar interdisiplinar yondashuv asosida tashkil etilishi, ya'ni psixologiya, pedagogika va neyrofanlarning integratsiyasi orqali yanada samarali natijalarga erishish mumkin. Umuman olganda, rivojlanish psixologiyasining zamonaviy yutuqlari shaxsning barkamol rivojlanishini ta'minlash, uning intellektual va emotsional salohiyatini ro'yobga chiqarish hamda jamiyatda

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Lev Vygotskiy Vygotskiy L.S. Tafakkur va nutq. Moskva, 1934.
2. Jean Piaget Piaget J. The Origins of Intelligence in Children. New York, 1952.
3. Robert Feldman Feldman R. Development Across the Lifespan. Pearson, 2011.
4. E. G'oziyev G'oziyev E. Psixologiya. Toshkent, 2019.
5. M. G. Davletshin Davletshin M.G. Umumiy psixologiya asoslari. Toshkent, 2020.
6. B. Qodirov Qodirov B. Yosh davrlar psixologiyasi. Toshkent. muvaffaqiyatli ijtimoiylashuviga xizmat qiladi.

